

УДК 159.9.01

ФЕНОМЕН НЕВРОТИЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНО-ФІЛОСОФСЬКІ ВІЗІЇ

Гулько Г.О., аспірант
кафедри психодіагностики та клінічної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано сучасні тенденції розуміння феномену невротизації особистості в контексті психологічного та філософського бачення. Поняття неврозу розглядається в історичному поступі, визначаються основні його причини, симптоми, шляхи виникнення з точки зору різних психологічних течій.

Ключові слова: невротизація особистості, невроз, психологічне та філософське розуміння неврозу, симптоми.

В статье проанализированы современные тенденции понимания феномена невротизации личности в контексте психологического и философского видения. Понятие невроза рассматривается в историческом развитии, определяются основные его причины, симптомы, пути возникновения с точки зрения различных психологических течений.

Ключевые слова: невротизация личности, невроз, психологическое и философское понимание невроза, симптомы.

Gulko G.O. PHENOMENON OF PERSONALITY NEUROTICISM: PSYCHOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL VISION

This paper examines current trends of understanding the phenomenon of personality neuroticism in the context of psychological and philosophical vision. The concept of neurosis seen in historical development, it identifies the main causes, symptoms, ways of occurrence in terms of various psychological currents.

Key words: personality neuroticism, neurosis, psychological and philosophical understanding of neurosis, symptoms.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження невротизації особистості визначається швидкою урбанізацією суспільства, що призводить до зростання конкуренції, збільшення вимог до особистості і як наслідок – збільшення кількості захворювань неврозами, що відзначається Всесвітньою організацією охорони здоров'я (далі – ВООЗ).

Багато відомих психологів (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, А. Маслоу) та філософів античності (Платон, Арістотель) починали розглядати проблему неврозу, його причини, симптоми, наслідки. Сучасні вчені визначають невроз як внутрішній конфлікт, але залишається завдання більш детального дослідження цього поняття та чіткішого розмежування філософського й психологічного бачення.

Серед методів дослідження будуть використані теоретичний аналіз літератури, порівняння, реферування. Основні теоретичні засади дослідження визначені баченням особистості в руслі психоаналітичного напряму та гуманістичної парадигми дослідження явищ.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в детальному дослідженні феномена невротизації особистості з психологічної та філософської точки зору.

Виходячи із загальної мети, були поставлені конкретні завдання дослідження:

1. Теоретично дослідити розуміння невротизації особистості в історичному контексті

2. Визначити поняття неврозу з психологічної точки зору

3. Дослідити філософське бачення сутності неврозу

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розуміння і систематизування людських вчинків, бажань і почуттів завжди цікавило вчених усіх поколінь. Однак в основному ці уявлення носили релігійний характер, де до складу психіки людини включалась душа з усіма її характеристиками. До нас дійшли знання філософських шкіл, починаючи з Арістотеля, де висувалась ідея про єдність тіла і душі, яка контролювала думки і почуття. Душа як частина психіки людини була основним предметом дослідження до XVIII століття. Поняття душі з часом замінили явища свідомості, тобто ті явища, які людина спостерігає в собі «фактично», а не щось передбачуване й ефемерне. Основоположником такого розуміння можна вважати Дж. Локка [7].

Лікарі Стародавньої Греції добре знали неврози, зокрема істерію. Власне, добре знали симптоми хвороби, а про причини

лише могли здогадуватися [1]. До середини XIX століття цими питаннями займалися такі вчені, як Дж. Мілль, А. Бен, Г. Спенсер. Кожен із дослідників доповнював або спростовував склад і функції психіки.

Термін «невроз», що належить шотландському лікарю В. Каллену, був введений у медичну практику в XVIII столітті. Автор підкреслював функціональну природу неврозу й об'єднував цим поняттям широке коло страждань, що залежать від порушення діяльності нервової системи і не супроводжуються органічною патологією будь-яких органів. Протягом століть лікарі широко користувалися цим терміном, включаючи до групи неврозів не тільки більшість нервових і психічних хвороб, а й деякі соматичні порушення без стійких морфологічних змін.

До кінця XIX століття термін «невроз» стали пов'язувати з хворобами функціональної природи, а завдяки роботам Л. Штрumpf, Г. Вестфал, Дж. Чаркот, П. Жанет, П. Дубоїс та інших дослідників утвердилася думка про психогенну обумовленість цього захворювання.

Багато видатних представників вітчизняної та зарубіжної психіатрії (Т. І. Юдін, Е.А. Попов, О. Витку, Х. Фейтбрехт та ін.) ще задовго до підходів, покладених в основу сучасних систематик, не вважали неврози самостійним захворюванням. Наприклад, Т.І. Юдін визначав невроз як поняття, що відображає лише фазу й вираженість порушень психічної діяльності.

На початку XX століття І.П. Павлов у межах свого фізіологічного вчення визначав невроз як хронічне тривале порушення вищої нервової діяльності, викликане перенапруженням нервових процесів у корі великих півкуль дією неадекватних за силою і тривалістю зовнішніх подразників [7].

Багато авторів, виходячи з поглядів І.П. Павлова, під терміном невроз розуміють ті стани патологічно зміненої вищої нервової діяльності, які сталися внаслідок перенапруження або самих нервових процесів, або їх рухливості. Перенапруження нервових процесів може бути викликано різними причинами, у тому числі, як зазначала М.К. Петрова, дією хімічних речовин (хлористого кальцію) [10].

Історично розвиток вчення про невроз має три основних напрями: біологічний, особистісно-психологічний і біхевіоральний [7].

На початку XX століття психологічний напрям став домінуючим. З'явилося багато шкіл і напрямів, які по-різному пояснюють неврози, пропонують нові методи лікування.

На думку французьких вчених Ж. Шарко та І. Бернгейма, неврози – різновид

душевних захворювань. Американець Дж. Бірд вбачав у неврастенії хворобу цивілізованого суспільства, а відомий французький дослідник П. Жане розглядав неврози як розлади, походження яких невідоме: вони починаються без причин і закінчуються так само, усі однаково нам незрозумілі [1].

Деякі автори, наприклад К.М. Биков, користувалися терміном невроз як широким загально-патологічним поняттям. Неврози, за словами К.М. Бикова, – це початок всякого захворювання, яка б не була його причина. Під неврозом він розумів будь-яке функціональне порушення незалежно від його причини.

Деякі клініцисти відносять до неврозів усі функціональні порушення нервової діяльності як психогенної, так і соматогенної етіології, які не супроводжуються грубими психічними порушеннями. Так, Б.В. Андреев розглядав неврози як захворювання, які можуть виникати під впливом різних шкідливих факторів, у тому числі травм, інфекцій, ендокринних порушень.

Багато авторів (Т.І. Юдін, В.М. Мясіщев, Е.А. Попов, О.В. Кербіков, А.В. Снежневський, А.О. Портнов, Д.Д. Федотов, Д.С. Озерецковський, А.М. Свядош, С.Н. Доценко і Б.Я. Первомайський) пропонують користуватися терміном невроз лише для позначення захворювань, викликаних дією психічної травми, і відносити їх, таким чином, до психогенних захворювань [10].

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними ВООЗ, захворюваність неврозами у світі за останні 65 років зростає більш ніж у 20 разів. Неврози відносять до «хвороб цивілізації» і пов'язують широкую їх поширеність з наростаючою урбанізацією населення, інформаційними перевантаженнями, зменшенням частки фізичної праці в житті сучасної людини, впливом на неї несприятливих соціально-побутових факторів, численних психотравмуючих ситуацій [7].

Складно переоцінити вплив міста на життя людини, культури та суспільства. Ще Платон вважав, що єдність людини й поліса має структурну схожість: одні й ті ж начала є в місті-державі і в душі окремої людини. В.Т. Звіревіч, описуючи розуміння співвідношення людини і міста Платона, зобразив державу як «макроантропос», а людину як «мікрополіс» [6]. Сучасний городянин раціональний, атомізований, значно відрізняється як від своїх попередників, які жили кілька століть тому, так і від сучасників, які живуть у сільських громадах. У традиційному, спяяному суспільстві, у якому особистість не виділялася з общини, психоаналіз був неможливий. Він став можливим тільки

в умовах великого міста, ринку і демократії. І, можливо, став чимось більшим, ніж технікою терапії. Житель великого міста почав шукати в ньому втрачену релігію, традицію та ідентичність [4; 5]. З точки зору психоаналізу культура є відповідальною за породження неврозів.

Так вважає автор статті про урбанізацію сучасного суспільства Г.В. Горнова, хоча, на нашу думку, ще К.Г. Юнг, представник психоаналізу, вказував на причетність цього напрямку, його постулатів до універсальних форм свідомості, які детермінують поведінку всього населення, як міського, так і первинного ладу.

Поняття невротизації особистості пояснюється через поняття невроз, який ми у свою чергу будемо намагатися визначити. Історично найбільш популярним напрямком як серед психологічної, так і серед філософської спільноти, у якому вчення про невроз було докладно розроблено – психоаналітичний, насамперед завдяки З. Фрейду.

Неврози (від гр. Neuron – жила, нерв) – група психогенних функціональних, нервово-психічних порушень і розладів, що виникають на основі невротичного конфлікту під впливом незадоволеності, важких переживань, психічних перенапруг та інших психотравмуючих чинників, у тому числі протиріччя між особистістю й значущими для неї моментами дійсності. До основних форм неврозів зазвичай відносять такі: істерію, неврастенію, неврози нав'язливих станів і психастенію [2].

Відповідно до психоаналітичного вчення З. Фрейда невроз завжди виникає там, де не цілком вдався перехід від прямих до загальмованих у сенсі мети сексуальних первинних потягів, відповідаючи конфлікту між поглиненими «Его» (Я) первинними потягами, які через такий розвиток пройшли, і частками тих же первинних потягів, що з витісненої несвідомої сфери – так само, як і інші, повністю витіснені інстинктивні потяги, – прагнуть до свого прямого задоволення. Невроз надзвичайно багатий змістом, оскільки охоплює всілякі відносини між «Его» (Я) та об'єктом: як ті, де об'єкт збережений, так і інші, у яких він покинутий або відновлений у самому «Его» (Я), але точно так і конфліктні відносини між «Его» (Я) і «Суперего» (Я-ідеалом) [14].

Люди хворіють на невроз, якщо в них віднімається можливість задоволення лібідо, тобто в результаті «вимушеної відмови», (що є важливою й обов'язковою умовою захворювання) і симптоми неврозів є заступниками колишнього ймовірного задоволення [13].

Стверджуючи, що невроз складають перевагу людини перед тваринами [13], З. Фрейд відносив їх до хвороб особистості, що мають соціальне забарвлення. Він вважав, що при неврозі, як і при психозі, відбувається або заміщення реальності, або втрата її: «Наслідком кожного неврозу, а отже, і його тенденцій, є віддалення хворого від реального життя, відчуження його від дійсності» [15, с. 45–49].

Таким чином, згідно з вченням З. Фрейда деякі види неврозів являють собою продукти конфлікту та відчуження, продукти соціальних протиріччя, що проявляються у сфері психіки людини: «Невроз замінює в наш час монастир, у який зазвичай віддалилися всі ті, які розчарувалися в житті або які відчували себе занадто слабкими для життя» [13, с. 76]. Водночас для З. Фрейда було характерно й розуміння неврозу як своєрідного «негативу» перверсії [15].

Ідею психоаналітичної традиції продовжують учні і послідовники З. Фрейда. Багато з них переформулювали основні постулати і створили власні теорії природи невротичних проявів особистості.

Так, К. Хорні визначала поведінку як результат того, що притаманне кожній людині – це «базальна тривога», тобто протиріччя між потребами і можливостями їх задоволення [1]. Вона вважала, що невроз виникає як захист від таких несприятливих соціальних факторів, як приниження, соціальна ізоляція, тотальна контролююча любов батьків у дитинстві, зневажливе і агресивне ставлення батьків до дитини. Щоб захиститися, дитина формує три основні способи захисту: «рух до людей»; «проти людей»; «від людей».

Рух до людей переважно являє собою потребу в підпорядкуванні, у любові, у захисті. Рух проти людей – це потреба в триумфі над людьми, у славі, у визнанні, в успіху, у тому, щоб бути сильним і справлятися з життям. Рух від людей являє собою потребу в незалежності, свободі, на віддалі від людей. У кожного невротика є всі три типи, проте один із них домінує, а отже, можна умовно класифікувати невротиків на «підлеглих», «агресивних» і «відособлених» [7].

Учень З. Фрейда А. Адлер вважав, що в основі поведінки лежить почуття неповноцінності, що виникло в дитинстві, коли існує залежність дитини від батьків та оточення.

К.Г. Юнг вважав, що психіка утворюється не тільки під впливом конфліктів раннього дитинства, а ще й має у своєму складі образи минулих поколінь (архетипи) [11].

Основна ідея його концепції В. Райха полягає в тому, що в основі нормального життя і діяльності людини лежить сексуальна

енергія, що має космічну природу. Суспільство нещадно пригнічує енергію людини, її афекти за допомогою моралі, культури, етикету. Людина змушена жити в «лещатах» культури, пристосовуватися до норм суспільного життя, інших людей, підкорятися начальству, владі – це призводить до «невротизації» людини, загибелі її істинного «Я», самості [9].

Ще одним із найбільш впливових напрямів філософії і психології є гуманістичний. Він розглядає людину як унікальну цілісну систему, що має лише її притаманне прагнення до самоактуалізації.

Насамперед неврози є справжніми хворобами душі, які не пояснені ніякими анатомічними змінами організму, як це встановив ще І. Аксенфедьд (на противагу деяким іншим психічним хворобам, наприклад епілепсії). Сама душа є їх винуватець і носій і тільки за допомогою впливу на душу їх можна лікувати. Фізичний вплив носить допоміжний характер.

Найбільший філософський інтерес має гіпотеза П. Жане, згідно з якою невроз є втрата дотичності з реальністю або, як він висловлюється, втрата функції реальності. Функція сприйняття реальності в її повноті, впливу на цю реальність, самозахисту від неї – функція, що потребує найбільшого психічного напруження, найцінніша і найважча функція свідомості. І ось невроз є таке ослаблення психічного напруження, при якому людина не здатна виконувати цю функцію вищого напруження [3].

Спираючись на основні положення гуманістичного підходу до філософії, які постулюють, що особистість завжди відкрита, вона унікальна, цілісна, має свободу поведінки та постійно розвивається, можна сформулювати концепцію, у центрі якої буде самоактуалізована особистість, якій, за словами А. Маслоу, властиво прийняття себе та світу, у тому числі й інших людей [7].

Дослідження А. Маслоу показали, що більшість невротиків – це люди з неусвідомленою або нерозвиненою потребою до самореалізації. Цей надзвичайно цікавий аспект теорії А. Маслоу отримав назву комплекс «Іони» – небажання людини реалізувати свої природні здібності [8; 11]. Невроз у розумінні А. Маслоу – «хвороба позбавлення» задоволення фундаментальних потреб, подібно до того, як нестача вітамінів викликає фізичну хворобу.

Мимоволі напрошується паралель з ідеями Е. Фрома, які він висловив у знаменитій книзі «Втеча від свободи». Суспільство, з одного боку, необхідно людині для самоактуалізації, адже проявити себе вона може тільки серед інших людей, але, з іншого – суспіль-

ство за своєю суттю не може перешкоджати самоактуалізації, так як воно прагне зробити людину шаблоном представником свого середовища, воно відчужує особистість від її суті, позбавляє її індивідуальності й робить більш конформною. Водночас відчуження особистості, зберігаючи її індивідуальність, ставить її в опозицію до суспільства і тим самим заважає її самоактуалізації. Тому у своєму розвитку людині необхідно зберегти рівновагу між цими механізмами, які можуть погубити її особистість.

К. Роджерс вважав, що той досвід, який набуває людина протягом життя, унікальний та індивідуальний. Він може збігатися або не збігатися з реальною дійсністю, так як не всі предмети, що оточують людину, нею усвідомлюються. Ступінь тотожності цього поля реальній дійсності К. Роджерс називав конгруентністю. При високому ступені конгруентності того, що людина повідомляє іншим, те що відбувається насправді, і те що вона усвідомлює що відбувається більш-менш збігається між собою. Порушення конгруентності призводить до того, що людина або не усвідомлює реальності, або не говорить того, про що думає. Це призводить до зростання напруженості, тривожності і в результаті до невротизації особистості.

Невротизації сприяє так само відхід від своєї індивідуальності, відмова від самоактуалізації, яку К. Роджерс, як і А. Маслоу, вважав однією з найважливіших потреб особистості [8; 11].

В. Франкл, представник екзистенціалізму, основною ідеєю якого був пошук сенсу буття, вказував, що в кожного часу свої неврози і кожному часу потрібно своя психотерапія. Сьогодні ми, по суті, маємо справу з глибинним почуттям втрати сенсу, яке пов'язане з відчуттям порожнечі – екзистенційним вакуумом. Причинами, що породжують цей екзистенційний вакуум, є людина яка втратила ясне уявлення про те, чого ж вона хоче.

«Ноогенні неврози» – поняття, яке ввів В. Франкл, на відміну від неврозів у вузькому сенсі слова, які є, за визначенням, психогенними захворюваннями, виникають не з комплексів і конфліктів у традиційному сенсі слова, а з докорів сумління, з ціннісних конфліктів і – не в останню чергу – з екзистенціальної фрустрації, проявом і втіленням якої може в тому чи іншому випадку виступати невротична симптоматика.

Високу частоту народження ноогенного неврозу підтверджують дані статистичних досліджень Нібауер і Люкас у Відні, Ф.М. Баклі в Уорчестері, Вернера в Лондоні, Ланг і Вольхарда в Тюбенгене, Пріллі у Вюр-

цбурзі, Попельських в Польщі та Н. Толл у Мідлтауні. Дані тестувань узгоджено показують, що приблизно 20% неврозів відносяться до ноогенних [12].

Отже, хотілося б ще раз підкреслити основні розуміння поняття неврозу з позиції двох платформ – психологічної та філософської. Більшість філософів є одночасно і представниками інших дисциплін, психологічних не в останню чергу, саме тому остаточне розмежування філософського і психологічного бачення невротизації особистості ускладнюється.

Висновки з проведеного дослідження. У цій роботі було детально проаналізовано феномен невротизації особистості з психологічної та філософської точки зору. Вивчаючи літературу було досягнуто розв'язання поставлених задач.

Античні філософи розглядали поняття неврозу як хвороби душі. Уперше термін невроз був застосований В. Калленом у XVIII столітті, який охоплював широке коло страждань, що залежать від порушення діяльності нервової системи і не супроводжуються органічною патологією будь-яких органів. Надалі поняття неврозу вивчалось такими вченими, як Дж. Мілль, А. Бен, Г. Спенсер, Л. Штрumpfель, Г. Вестфал, Дж. Чаркот, П. Жанет, П. Дубоїс.

Визначення поняття неврозу з психологічної точки зору представлено в руслі психоаналітичного напрямку та гуманістичної психології. Вважається, що ця хвороба є результатом конфлікту між «Его» і «Ід» (З. Фрейд), наслідком захисту від несприятливих соціальних факторів (К. Хорні), намагання позбутися почуття неповноцінності (А. Адлер), не пристосуванням до життя (К. Юнг), загибель людського «Я» при невдалій спробі пристосуватися до норм суспільства (В. Райх), порушенням конгруентності, відходом від власної особистості (К. Роджерс).

Дослідження філософського бачення сутності неврозу починається з доби античності, філософи якої пояснювали невротизацію як хворобу душі людини, що викликана статевою незадоволеністю (Гален та Платон про істерію) та перебуванням людини в структурі держави (Платон). Сучасні філософи більшою мірою невротичні прояви пояснюють через розщепленість особистості невротика через репресивний вплив міської культури та норм на природні людські потяги (Г. Горнова, В. Звіревич) та втрату дотичності з реальністю, функції реальності (П. Жане).

Представники екзистенціального та гуманістичного напрямів є посередниками між двома царинами – філософією і психологією, оскільки їх праці можна віднести до обох наук одночасно. А. Маслоу вважав, що невроз –

це відсутність потреби в самоактуалізації. В. Франкл пояснював невроз як фрустрацію екзистенційних потреб, Е. Фромм – як конфлікт між прагненням людини до самоактуалізації в суспільстві і неможливістю цього через «шаблонність» суспільства.

Визначення філософів і психологів пересікаються в залежності від конкретної школи і напряму, але умовною лінією поділу можна вказати пояснення через особистість, її внутрішні негаризди, порушення «Я» (більш властиве психології) та через людину в системі суспільства, неможливість виконувати соціальні функції, конфлікт індивідуальності і структурності (властиво філософським поясненням неврозу).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдеев Д.А. Нервность: ее духовные причины и проявления / Д.А. Авдеев, В.К. Невярович. – М.: Омега, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ftp.logos.md/Soft/632_ORTHO-books_RUS/avdeev1.pdf.
2. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб.: «Норинт», 1998. – 1456 с.
3. Вышеславцев Б.П. Религиозно-аскетическое значение невроза / Б.П. Вышеславцев // Путь. – № 5. – С. 128–130.
4. Горнова Г.В. НОМО URBANUS: Психоаналитический аспект / Г.В. Горнова // Гуманитарные и социальные науки. – 2010. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hses-online.ru/>.
5. Лоренц К. Оборотная сторона зеркала / К. Лоренц. – М., 1998. – 235 с.
6. Моррис Д. Людской зверинец / Д. Моррис. – СПб., 2004. – 320 с.
7. Патофизиология: [учебник]: в 2 т. / под ред. П. Литвицкий. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ГЭОТАР-МЕД, 2003. – Т. 1. – 752 с.
8. Педагогическая концепция гуманистической философии // Высшее образование для XXI века: матер. IV междунар. науч. конф. (Москва, 18–20 октября 2007 г.) / отв. ред. П.С. Гуревич. – Вып. 1. – М.: Изд-во МосГУ, 2007. – С. 51–56.
9. Райх В. Посмотри на себя, маленький человек! / В. Райх. – М.: Мир Гештальта, 1997. – 112 с.
10. Свядоц А. М. Неврозы (руководство для врачей) / А.М. Свядоц. – СПб.: Питер Паблишинг, 1997. – 448 с.
11. Сидоров П.И. Введение в клиническую психологию: в 2 т. / П.И. Сидоров, А.В. Парняков. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. Т. 1.: Учебник для студентов медицинских вузов. – 416 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла: [сборник] / В. Франкл; пер. с англ. и нем. Д.А. Леонтьева, М.П. Папуша, Е.В. Эйдмана. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
13. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции 1–15 / З. Фрейд. – СПб.: Алетея, 1999. – 237 с.
14. Фрейд З. Психоаналитические этюды / З. Фрейд; сост. Д.И. Донской, В.Ф. Круглынский. – Минск: Поппури, 2010. – 608 с.
15. Фрейд З. Три нариси з теорії сексуальності / З. Фрейд // Психологія і суспільство. – 2008. – № 4. – С. 45–91.